

ЦАРЕВГРАД ТЪРНОВО – ВЕЛИЧИЕ И ДРАМА МЕЖДУ СВОИ И ЧУЖДИ

Витан Витанов

TSAREVGRAD TARNOVO – GREATNESS AND DRAMA BETWEEN OWN AND FOREIGN

Vitan Vitanov

Abstract: *The article presents the role of Tarnovo in the political, cultural, and spiritual life of the Bulgarians in the 12th – 14th centuries. Emphasis is placed on the reasons why Tarnovo became the capital. The city has a rich history and an important strategic location. The external factors in the history of Tarnovo are analyzed – Byzantines, Serbs, Tatars, and Cumans. The author describes Tarnovo as a spiritual and church center. The relics of many saints are preserved in the city. Tarnovo is the center of literary life. The conquest of Tarnovo by the Turks is a tragic and heroic moment in Bulgarian history.*

Keywords: *Tarnovo, capital, Byzantines, 12th – 14th centuries.*

Търново става столица на Асеневци и на Второто българско царство и се издига до величието на Втори Константинопол и Трети Рим по култура, стопански и военни успехи, с които оказва духовно влияние и власт над Европейския югоизток, но същевременно преживява драматични събития на заговори, царевбийства, загуби на територии и упадък на нравите в общуването със съседните държави и чуждите завоеватели. В сложната международна обстановка на XII – XIV век – време на кръстоносни походи, кризи във Византия и натиск от север и изток на нови нашественици, като татарите и османците, търновските владетели проявяват големи способности, но често стават и жертва на конфликти и непримирими противоречия между свои и чужди. Търновските царе Петър IV (1185 – 1197), Иван Асен I (1185 – 1195), Калоян (1197 – 1207), Борил (1207 – 1218), Иван Асен II (1218 – 1241) издигат Второто българско царство като империя на Балканите, а последните – Теодор-Светослав (1300 – 1322), Михаил III Шишман (1323–1330), Иван-Александър (1331 – 1371), Иван-Срацимир (1356 – 1397) и Иван Шишман (1371 – 1395) бележат предренесансовия възход и залеза средновековна България в борба с османските завоеватели.

Кои са техните приятели и съюзници, кои са враговете, които често променят своите позиции и как Търново ги приема или се защитава от тях?

**Византийците, кръстоносците, куманите, татарите, сърбите,
вътрешни приятели и противници – болярите, книжовниците,
строителите, пълководците, църковниците, еретиците, чуждите
елементи в столицата и държавата**

Какво предимство имат търновските царе с избора на Търново за столица? Това място – стара крепост – е избрано, първо, поради родовите имения на братята Асеневци в този район по поречието на р. Янтра и проходите през Балкана, и второ – поради стратегическото си разположение в северните склонове на Стара планина, където е добре защитено с множество крепости на трудно достъпни места в сравнение с първите столици Плиска и Велики Преслав.

През древността в края на бронзовата епоха първите следи от селище на мястото на Търново са на тракийските племена кробизи и трапезунди преди ок. 1300 – 1200 г. пр.н.е., които обитават днешните хълмове крепости Царевец и Трапезица. Тракийското име на Царевец е Зедигава. Гръцкото название за крепост е *кастрон*, турското – *хисар* и *кале*, а българското – *град*. Търново се намира между Истър (р. Дунав) и Хемус (Стара планина), а през него минава р. Ятрос (Янтра). Името му произлиза от Триенава – Тернов – Търнава, по-късно Царевград Търнов. През Античността се среща като Никополис ас Хелмунт.

През I век пр.н.е. и до II век на Балканите се създават няколко римски провинции: Мизия – 15 г. пр.н.е., Тракия – 45 г. сл.н.е., Панония – 10 г. пр.н.е., Илирик – 27 г., Дакия – 107 г. През I–III век се създават колонии Улпия Рациария – Гора Мизия (дн. с. Арчар), Улпия Ескус – Горна Мизия, (дн. при с. Гиген), Деултум – в Горна Тракия (дн. с. Девелт), градовете Бонония (дн. Видин), Алмос (дн. гр. Лом), Трианова (дн. Велико Търново), Анхиало (дн. Поморие), Апология (дн. Созопол), както и Улпия Траяна Сармицегетуза – Горна Дакия (дн. Румъния с гр. Томи, дн. Констанца), Улпия Пановия – в Горна Панония. Тези провинции и колонии възникват по време на консулите и императорите Гай Юлий Цезар (49 – 44 г. пр.н.е.), Марк Антоний (54 – 30 г. пр.н.е.), Октавиан Август (43 г. пр.н.е. – 14 г. сл.н.е.), Тит Флавий (79 – 81), Флавий Домициан (81 – 96), Марк Улпий Нерва Траян (98 – 117), Адриан (117 – 138), Марк Аврелий (161 – 180), Комод (180 – 192), Септимий Север (193 – 211), Калигула (211 – 217), Гордиан III (238 – 244), Аврелиан (270 – 275).

През периода I – V век по българските земи Римската империя разполага своите легиони. При Нове (Свищов) лагеруват Първи Августов и Пети Италийски легиони. Има 6 града с името Никополис. Един от тях е Никополис ад Иструм при дн. село Никюп, Великотърновско, където през II – IV век живеят и готите. Техният епископ Вулфила (Улфила) през 376 г. превежда Библията и покръства готите. Готската азбука е смесица от гръцката и латинската азбука и от рунически знаци. По-късно някои историци я свързват с българската ки-

рилища. Други два известни града са Никополис ад Нестум – при с. Гърмен, и Никополис ад Аструм – гр. Никопол.

През V – VII век Царевец е ранновизантийска средновековна крепост, като след траките се появяват славяните и българите. След създаването на Дунавска България крепостта Царевец влиза в пределите на Първото българско царство (Първата българска империя). През VIII – X век се появява и другата крепост – Трапезица. Към тези средновековни български крепости може да се прибави и Момина крепост (Девинград). По време на византийското владичество (XI – края на XII век) в тези средища се развива търговски и икономически живот.

Издигането на Търново като столица става едновременно с освободителните войни на Асеневци, укрепването и възхода на държавата в отношенията си с тогавашните съседни държави и народи, като този възход е съпътстван с немалко вътрешни противоречия и вражди.

Както за Първото българско царство, така и за Второто – Търновското царство основен външен опонент остава ВИЗАНТИЯ, която вече близо два века господства над българските земи. Самото въстание е възможно, поради политическата и социалната криза в империята по времето на император Андроник I Комнин (1183 – 1185), свален от Исак II Ангел (1185 – 1195 и 1203 – 1204).

Братята Петър и Асен като български боляри от планинската част на Паристрион, Северна България, под властта на Византия познават добре силата и слабостта на византийската власт, международната обстановка, загубите на Византия от норманите, които по това време завладяват Южна Италия и Солун. Двамата Асеневци дори са загрижени за състоянието на общата държава и посещават новия император Исак II Ангел в Кипсела, за да го поздравят за сватбата му с унгарската принцеса Маргарита. Те му предлагат да ги приеме на служба във византийската армия с техните хора, срещу което да им даде едно място в Балкана. Императорът не приема предложението, дори се отнася грубо и обидно към Асен. Братята използват политическата ситуация и разпространяват слуха, че сам свети Димитър Солунски изоставя ромеите и вече покровителства българите. Петър и Асен пренасят неговата икона в Търново и построяват църква на светеца, осветена в деня на въстанието. А българите още помнят ужасяващата грозна слава на Василий II Българоубиец и затова масово подкрепят делото на братята, дори устройват буйни тържества в Търново на Димитровден.

Така през 1185 г. средновековна България се освобождава от византийско владичество с въстанието на братята Петър и Асен в Търново. Така се създава Второто българско царство – Втората българска империя. Следващите ходове на цар Петър IV, приел короната на царете от Първото българско царство, и на Асен, негов съвладетел и пълководец на възобновената Българска държава, са походът към Велики Преслав и прогонването на ромейските управители.

Византийският император предприема няколко похода, с които се опитва да покори разбунтувалите се българи, но претърпява неуспех. Особено важен е вторият поход на Исак II Ангел през 1187 г. до крепостта Ловеч, където е укрепен цар Асен. Като не постига успех, императорът подписва мирен договор (на 10 март 1187 г.), с което фактически признава властта и независимостта на търновските царе. Той взема като заложник в Константинопол най-малкия, третия брат на Асеневци – Калоян, който 7 години живее в ромейската столица, изучава се и опознава отвътре византийската култура, тънкостите и похватите на византийския благороднически елит. Тези познания и натрупаният опит му служат по-късно, когато става цар и издига България над Византия. Изобщо трябва да преценяваме развитието на Второто българско царство като империя не само заради неговите победи и обхват на териториите, а заради факта, че то през този период – от XII до XIV век – по всички линии – държавно устройство, военно изкуство, църковно и обществено строителство, книжовност и култура – измества Византия и се ползва с по-голям авторитет в Европейския югоизток. То заимства от вековната империя всичко ценно и положително и се намесва успешно в решаването на вътрешни и международни политически и църковни проблеми.

Силата на българите в този исторически момент се дължи на защитения им гръб отвъд Дунав. Все още през XII – XIII век в голяма част от териториите на север чак до Карпатите и на изток до р. Днестър има българи, които общуват с кумани, руси и алани. От тях най-близо са куманите със своята прочута конница. Техни съседи на север са Киевска Рус и Галичкото княжество. Още от времето на Първото българско царство тези народи, особено Киевска Рус, активно се намесват в политиката на Балканите чрез походите на княз Светослав Игоревич в Източна България, които до голяма степен са и причина за падането на българските земи под византийска власт, защото България става арена на войната между Киевска Рус и Константинопол.

Още от това време вероятно водят началото си родовете връзки на търновските боляри Теодор-Петър и Асен-Белгун с куманите и с русите. Не е случайно, че в търновския царски двор идват като царици няколко куманки и влашкини. Особена роля в първите десетилетия изиграва куманката Анна – съпругата на цар Калоян.

А присъствието на куманите в Търново е описано от византийските хроники още в началото на въстанието. След това винаги, когато става дума за появата на куманската конница на бойното поле, сред редиците на ромеите се разнася тревожният възглас: „*Куманите идват – бягайте!*“. По време на похода на Исак II Ангел в Стара планина през 1190 г. само слухът, че куманите преминават Дунав е причина императорът да вдигне обсадата и да избяга по най-прекия път – Тревненския проход – и да претърпи катастрофално поражение край днешните села Царева ливада и Куманите, Дряновско.

Като наемници в българската армия на Търновското царство са вземани не само кумани, но и свързаните с тях т.нар. руски бродници – пазители на бродовете на големите степни реки Днепър и Днестър, прогонени или избягали от руските княжества селяни и войници, които по-късно стават казаци. Такива наемници се споменават като участници в обсадата на Солун от цар Калоян през 1207 г., когато царят е убит. Предполага се, че той става жертва на заговор, в който е замесен куманският воевода Манастиър, но може да е убит от друг куманин.

Представените факти показват, че участието на куманите носи и полза, но и вреда на търновския двор. По-късно те са последвани и от татарите, които причиняват още повече бедствия.

Вярно е, че северните съседи на Второто българско царство причиняват неведнъж вреди на България, особено с опустошителните набези на ТАТАРИТЕ през времето на търновските владетели след Иван-Асен II – от Калиман I Асен (1241 – 1246) до Тертеровци (1280 – 1323) се стига до кризисния момент един правнук на Чингиз хан и син на предводителя на „Златната орда“ – хан Чака – да узурпира за кратко търновския престол през 1299 – 1300 г. България намира сили да се справи с тези опасни нашественици и то – за отбелязване – без чужда помощ, а с дипломация и добри политически и военни действия, както е при управлението например на цар Теодор-Светослав I Тертер (1300 – 1322), който слага край на татарската хегемония. Дори когато централната власт е слаба, както при управлението на цар Константин Тих Асен (1257 – 1277), се появява народният вожд Ивайло (1277 – 1279) и повежда опълченска война с татарите, за да ги отблъсне отвъд дунавските територии. Успешно воюва на два фронта, като получава удари и от свои, и от чужди, когато става цар, оженвайки се за вдовицата царица – ромейката Мария Палеологина Кантакузина. В такива напрегнати и съдбовни моменти за България се разбира най-добре кои са истинските приятели и кои враговете. Византия по правило остава неизменен враг, действащ подмолно и с цариците ромейки на търновския престол, като Ефросина, и с протежета, като Иван Асен III (1279 – 1280).

Проследявайки целия период на Търновското царство и неговата роля, ще стигнем до заключението, че то се е щит за Балканите от нашествията на кумани и татари. Неговият авторитет в политическо, военно и културно отношение през тези векове постоянно се разширява на север, докато се стигне до прочутата фраза на българския духовник и писател Григорий Цамблак през XV век: „Гласът на Евтимий Търновски се е чувал чак до Северния океан“, защото Търново наистина се превръща във Втори Константинопол и Трети Рим за тогавашната епоха.

Географското положение на България и разнообразието на нейната природа от планини и плодородни поля, гори и реки я прави уникална през всички епохи. Народният поет Иван Вазов, възпял историческото минало и красотите

на Отечеството, си спомня думите на своята майка: „България е най хубавата земя на света, затова другите народи ни завиждат“. Така е от древността.

Дори обаче да подминем завистта, на практика, тъй като България се намира на кръстопътя между Изтока и Запада и между севера и Юга на Европа, тя винаги е арена на походи, войни и нашествия. Този процес на разместване и движение на народи се засилва през периода на Второто българско царство. На Балканите и в Италия идват варяги, нормани от север. Особено важен за движението на чужди елементи и маси е старият път още от римско време – Диагоналният път Виа милитарис. По него минават конните и пешите части на кръстоносните походи. Те донасят на търновските царе полъха от един друг свят – католическия Запад с неговите надменност и фанатизъм. Още първите царе – Петър и Асен – се опитват да спечелят западните рицари за съюзници срещу своя постоянен враг Византия и да получат признание за царското си достойнство. Германският император Фридрих I Барбароса приема с почитания пратениците на Калопетър, както го наричат западните хронисти, но отхвърля съюзните отношения, защото не иска да воюва с Византия, през чиито територии ще мине. Първата среща става в Ниш, а втората – в Одрин. Какво преживяват тежките, неповратливи конници през гъстите, непроходими български гори между Ниш и София и в поречието на Марица, е описано с доста неприятни чувства. А Търново е зад планинската верига и остава недосегаемо за западните завоеватели, само че по-късно някои от тях стават пленници в царствения град и добре опознават неговите кули и царски потайности.

Всъщност първият български владетел, който влиза в конфликт с кръстоносците, е цар Калоян и това става в новата политическа ситуация в Европа – падането на Константинопол под ударите на IV кръстоносен поход на 13 април 1204 г. и създаването на Латинската империя – новия съсед на България. По това време цар Калоян вече е превърнал България в мощна държава, освобождавайки Варна, Черноморското крайбрежие, Белград, Браничево, Ниш и Солун и си спечелва прозвището „Ромеоубиец“, вземайки реванш от Византия заради предишното ѝ владичество и я замества като господар на Балканите. Конфликтът му с новите претенденти – западните барони в Константинопол, потресли света с нечуваните грабежи във великия град – е неизбежен. Калоян помни този град, той получава там много знания и умения през 7-годишното си пребиваване като царски заложенник. Калоян е защитник и на православния Изток. Той се опитва да се държи достойно с рицарите като рицар, но те се отнасят надменно и не приемат предложенията му за приятелство и добросъседство. Затова той им нанася нечуван разгром в битката край Адрианопол (Одрин) на 14 април 1205 г. Не само побеждава непобедимата дотогава тежка конница с помощта на куманите, но пленява император Балдуин Фландърски и го отвежда в Търново. Търново приема почитаемия западен владетел и му отрежда специална кула, станала култова в нашата история. Западният хронист

я прави и обект на интимна драма с типично средновековни потайности – любовната драма на царицата Ана Куманката с Балдуин и смъртта на рицаря по заповед на ревнивия Калоян, българския цар.

Българската историография обръща особено внимание на ролята на царица Ана, като я подозира в участие в заговор срещу цар Калоян, убит от куманин. Фактът, че след смъртта на царя тя се жени за узурпатора Борил, засилва тези съмнения и разкриват образа на куманката като властолюбива личност, играла важна роля в търновския двор с мечта и за константинополския трон, който е иска да придобие чрез връзката си с Балдуин Фландърски, като му предлага да му помогне да избяга и да я отведе в Града на Босфора. Факт е, че при управлението на Борил в България се завихря династична и международна драма с борба за надмощие между привържениците на куманите и привържениците на връзките със западните благородници от Латинската империя. Не е случайно, че след 1213 г. цар Борил се развежда с Ана Куманката и се оженва за Елизабет (Елисавета) дъо Куртене, племенница на император Анри и на брат му Балдуин Фландърски. Ана става монахиня под името Анисия, спомената е в Бориловия синодик.

Всъщност тези династични куриози са следствие и на външната политика на цар Калоян, който засилва връзките със Запада, търсейки международно признание за България и царската си корона. През 1199 – 1204 г. той преговаря с папа Иннокентий III и сключва уния с него, чрез която получава желаните признание и авторитет. Това е важен международен акт, променящ ориентацията на България към Запада и Римокатолическата църква. Това променя и отношенията със съседите на България и предизвиква вътрешнодържавни брожения и драми в самия дворец. Цар Борил прогонва истинските престолонаследници – синовете на цар Иван Асен I – Иван и Александър в северните руски княжества, които за тях са единственият шанс за спасение. Управлението на цар Борил е доста драматично за бъдещето на България и той води вътрешни борби със своя брат Стрез и братовчед си деспот Алексий-Слав. Провежда и събор против богомилите, което демонстрира Борил все пак като загрижен за вътрешния мир, но драмите в Търново продължават. България губи територии от Сърбия, Борил вика на помощ кръстоносците и се създава опасност от тяхната доминация, подсилена от брака на дъщерята на Калоян – Мария – доведеница на цар Борил – за латинския император Хенрик (Анри) Фландърски. Тогава от изгнание се връщат законните наследници Иван и Александър с отряд кумански и руски наемници.

В старата българска историография пише, че Иван Асен II обсажда Търново „седем години“, но вероятно става дума за седем месеца, през които Борил е победен и прогонен от Търново, а Иван Асен II е обявен за новия цар. Но след това продължава 7-годишна гражданска война срещу поддръжниците на предишния владетел.

Междувременно положението на Балканския полуостров е променено и наред с Латинската империя се въздигат двете части от някога велика Византия – Никейската империя в Мала Азия и Епирското деспотство (Солунска империя) на Теодор Комнин – новият активен съсед на България. А и Сърбия напомня за своето съществуване. Когато Иван Асен II идва на власт, силите са почти уравновесени и той разбира, че с умели военни и политически действия и дипломатия ще успее да възвърне и издигне величието на Асеновата династия. Изглежда и 10-годишният му престой при куманските вождове и руските князе не ще да е напразен – той се научава на някои тънкости в политиката и държавното управление. Споменът за великия му баща – стария цар Иван Асен I и чичовците му цар Петър и цар Калоян и тяхната трагична съдба – станали жертви на коварни заговори и убийства, подбудени от чужденци, проникнали в царствения град Търнов ту като пленници, какъвто е севастократор Исак, ту като съветници и приятели на амбициозни боляри и царски родственици – също му дава неподозирани сили. Има и нещо специфично, чисто Иван-Асеново – любовта към жените, прочутите сватби на Иван Асен II. Ролята на жените в политиката тогава достига своя връх в Царевград Търнов. Две са прочутите съпруги на Иван Асен, които остават в историята на дворцовия живот в средновековно Търново – благочестивата унгарка Анна-Мария Арпад, любимка на народа, и „красивата и стройна Ирина“, дъщерята на пленения ромейски владетел Теодор Комнин, която израства в Търново пред очите на царя и в която той се влюбва страстно, както превъзходно описва това Йордан Андреев в книгата си „Любовните истории в Българското средновековие“. Зад емоциите и пищните царски сватби, зад страстите и раздорите, довели дори до смъртта на патриарха, отказал да благослови втория брак на владетеля, стоят вероятно държавническите интереси и прозорливостта на царя, голям политик и дипломат, който балансира не само с военна сила, а и със смели династични бракове и с умело сключване и разваляне на съюзи. Защото бракът с дъщерята на унгарския крал Андрей II му донася като зестра областите Белград и Браничево, както и подкрепата на папата в отношенията с Латинската империя, а бракът с ромейката Ирина Комнина и по-късно съюзът му с Никейската империя е с цел спечелване на съюзник за възстановяване на Българската патриаршия и в новите, и в бъдещите конфликти край Босфора.

Управлението на цар Иван Асен II (1218 – 1241) се оценява като най-големият подем и размах на Второто българско царство в териториално, политическо и духовно отношение – Втори златен век по подобие века на цар Симеон Велики (893 – 927) от Първото българско царство (империя). И този възход е белязан с историческата победа над Византийската държава на Теодор Комнин в битката край Клокотница през 1230 г. Показателно е, че Иван Асен иска да живее в мир със съседите си, но епирският владетел Теодор Комнин нарушава мирния договор. Победата е неоспорима и издига авторитета на българския

цар като най-силния владетел император на целия Балкански полуостров. Тази победа е и повод царят да увековечи своето царско достойнство и гордостта на Търново с изграждането на църквата „Св. 40 мъченици“, която става символ на новата столица и на приемствеността с Първото българско царство чрез преместването на две исторически колони от Плиска – колоната на хан Крум и Омуртаговата колона с прочутия надпис на хана мъдрец: „Човек и добре да живее, умира, и друг се ражда...“. Наред с тях цар Иван Асен II поставя и своя колона с паметен надпис за победата му край Клокотница и по този начин определя ролята на църквата като култов храм – пантеон на българските царе.

Грижата за духовното извисяване на столицата Търновград като православен център е подета от първите Асеновци и всеки следващ владетел се стреми да вложи своя принос – било то в изграждането на църкви и манастири, било в пренасянето на мощите на някой светец отблизо и далеч. Цар Иван Асен I през 1195 г. пренася мощите на св. Иван Рилски от Рилския манастир в Търново. Света Петка Епиватска, наричана още Българска, Търновска и др. – е най-известната и почитана светица в цяла България и извън нея, закрилница на Търново, Дряново и други градове. Живее през X – XI век, а мощите ѝ са пренесени през 1238 г. от цар Иван Асен II. Свети Иларион Мъгленски е епископ на гр. Мъглен, северно от Солун (1133 – 1164). През 1206 г. мощите му са пренесени в Търново от цар Калоян. През XI век се подвизава и свети Михаил Воин (XI – XII), родом от Потука. Мощите му са пренесени в Търново от цар Калоян (1197 – 1207). Света Филотея Търновска, наречена още Поливодска, Темнишка – е българска светица от XII и XIII век, за която Патриарх Евтимий пише житие и похвално слово като защитница на Търново. Свети Василий Търновски е архиепископ от 1185 до 1235 г. по времето на Асеновци (цар Теодор-Петър IV, цар Иван Асен I и цар Калоян), получава титлата *примас* от папа Иннокентий III през 1204 г. Свети патриарх Йоаким I Търновски, глава на възобновената през 1235 г. Българска патриаршия – до своята кончина през 1246 г. За светец е признат и свети Йоаким III Търновски от времето на цар Теодор-Светослав (1300 – 1321). Светите моци на тези и други видни подвижници на православията освятават земята на христолюбивия и богоспасителен Търновград, където почива и архиепископ свети Сава Сръбски (Синиша).

Свещената слава на Търново се подкрепя и от десетките манастири в околностите на града и на близките селища Арбанаси, Килифарево, Дряново, Елена и Габрово – верига от обители на книжовността и вярата, които Патриарх Евтимий нарича *Търновската Света гора* или *Търновската велика лавра*. Сред тях култова роля заема царската църква „Св. 40 мъченици“. Тя става училище за просвета и духовна култура. А в царския център Царевец са построени църквите „Свети апостоли Петър и Павел“ в чест на царица Анна-Мария Арпад и патриаршеската църква „Свето Възнесение Господне“. Десетки са и болярските църкви на хълма Трапезица.

Този процес се засилва след 1235 г., когато на православния събор в Лампсак е прието решение за възобновяване на Търновската патриаршия. За пръв патриарх е избран архиепископ Йоаким.

Царуването на Иван Асен II е белязано и със стопански разцвет и развитие на международната търговия и икономическите контакти с близки и по-далечни народи. Започва сеченето на златни, сребърни и медни монети, което е важен белег за търговския обмен. През 1230 г. царят издава специална грамота на дубровнишките търговци свободно да търгуват по българските земи. Богато обдарява светогорските манастири, за което им издава дарителски грамоти. Царят успява да обедини болярите и проявява търпимост към богомилството и другите ереси. Затова българският владетел е почитан и от свои, и от чужди.

Както казват историците обаче, никое управление не завършва с пълна реализация на добрите намерения. След възхода на България и на Търново идват на вълни години на трудни изпитания и години на нов възход, когато блесват градежите и духовните подвизи на царете от родовете Тертеровци и Шишмановци – продължители на Асеновата династия чак до падането на България под ударите на османците. Блестят имената на владетелите Теодор-Светослав, цар Михаил Шишман и цар Иван-Александър, цар Иван-Срацимир и цар Иван Шишман, имената и делата на духовни водачи и творци на книжовността и културата, като великия Патриарх Евтимий Търновски, Теодосий Търновски, Григорий Цамблак, Киприан и Константин Костенечки, които превръщат Търновград в нов светилник и разпространител на българската култура и духовност в Европа и голяма част от Азия. Предвестници на Ренесанса са оживените търговски връзки на България с италианските градове републики Венеция и Генуа, наличието в Търново на цял квартал Френхисар, населен с представители на западни пътешественици и търговци, миниатюрите в преводите на Манасиевата хроника и Лондонското четвероевангелие на цар Иван-Александър, фреските на Боянската църква и софийските манастири.

Драматични и пълни с величие и трагизъм са последните десетилетия от свободното съществуване на Второто българско царство. Те могат да се нарекат с една дума – Епопея! Героична защита на българската земя от жестокия нашественик и поробител. И това продължава повече 100 години, когато Европа е обхваната и от чумна епидемия! Последните търновски владетели правят всичко възможно, използват всички прийоми, военни и политически ходове и тактики на великите си предци – създаване на балкански съюзи и коалиции, които са нетрайни поради противоречията между балканските страни, участие в кръстоносни походи и паметни битки на народите при Плочник и Косово, при Варна, Търново и Никопол... И дори дават своите дъщери за съпруги и заложенници на чуждия завоевател, най-мъчителното, но и най-героичното проявление – като Кера-Тамара, останала в българската памет като пролята сълза. И конниците на цар Иван Шишман, които все отиват към Софийското поле в онази безсмъртна търновска песен, от която настръхват косите...

България понася най-тежкия дял от балканската и източноевропейската участ – да стане защитна броня на Европа от османския завоевател, да бъдат съсипани до основи нейните културни паметници, да бъдат избити нейните духовни дейци и аристокрация и да изкупи с кръвта на своя народ и петвековно робство свободата и свободното развитие на другите европейски народи. И това не е мит и легенда, а жива реалност и дълбока рана.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Андреев, Й. 1997 – Й. Андреев. История на Второто българско царство. Курс лекции. Велико Търново, 1997. [Y. Andreev. Istoria na Vtoroto balgarsko tsarstvo. Kurs lektzii. Veliko Tarnovo, 1997].

Андреев, Й. 2006 – Й. Андреев. Любовните истории в Българското средновековие. Велико Търново, 2006. [Y. Andreev. Lyubovnite istorii v Balgarskoto srednovekovie. Veliko Tarnovo, 2006].

Павлов, П. 2000 – Пламен Павлов. Бунтари и авантюристи в средновековна България. Велико Търново, 2000. [Plamen Pavlov. Buntari i avantyuristi v srednovekovna Balgaria. Veliko Tarnovo, 2000].

Павлов, П. 2019 – П. Павлов. Забравеното Средновековие. София, 2019. [P. Pavlov. Zabravenoto Srednovekovie. Sofia, 2019].

Дуйчев, И. 1985 – И. Дуйчев. Пътеки от утрото. София, 1985. [I. Duychev. Pateki ot utroto. Sofia, 1985].

Павлов, П., Темелски, Х. 2010 – П. Павлов, Х. Темелски. Българските светци. София, 2010. [P. Pavlov, H. Temelski. Balgarskite svettsi. Sofia, 2010].

Кънев, Н. 2021 – Н. Кънев. Византия и България на Балканите. Студии върху политическата история и българо-византийското имперско противоборство на Балканския полуостров през периода VII – X в. (Византийскобългарски студии II). Велико Търново, 2021. [N. Kanev. Vizantia i Balgaria na Balkanite. Studii varhu politicheskata istoria i balgaro-vizantiyskoto impersko protivoborstvo na Balkanskia poluostrov prez perioda VII – X v. (Vizantiyskobalgarski studii II). Veliko Tarnovo, 2021].

Витанов, В., Витанов, Г. 2013 – В. Витанов, Г. Витанов. Дряновските средновековни крепости и манастири. Габрово, 2013. [V. Vitanov, G. Vitanov. Dryanovskite srednovekovni kreposti i manastiri. Gabrovo, 2013].